

ВИДИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ ЗА ІІІ РЕДАКЦІЄЮ ЛИТОВСЬКОГО СТАТУТУ

КАМАРАЛІ Світлана Євгеніївна - к.іст.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету

ORCID ID 0000-0002-1157-8727

УДК 343(477)“13/15”

DOI 10.32782/NP. 2023.1.43

Дана стаття присвячена дослідженню характерних рис основних видів злочинів проти власності за ІІІ Литовським Статутом. З'ясовано, що у ньому чітко прослідковувалась диференціація майнових злочинів, якими вважалися «наїзд», розбій, грабіж, крадіжка, незаконне привласнення, користування та пошкодження чужого майна, порушення норм, що регулюють майнові взаємовідносини між паном і слугою. Виявлено, що розвиток майнових злочинів став вагомим причиною трансформації покарань за їх вчинення. Стає більш складною система фізичних покарань, з'являється конфіскація майна. Якщо у перших двох статутах метою покарання було відшкодування збитків потерпілому або його родині, відплата злочинцю за його вчинки, попередження злочинності, то у Статуті 1588 р. метою покарання стає захист держави, суспільства і церкви, поповнення державної скарбниці, захист прав шляхти. Доведено, що Литовський Статут ІІІ редакції відрізнявся високим рівнем юридичної техніки, у ньому було запроваджено багато правових термінів стосовно злочинів проти власності, що вплинуло на подальший розвиток кримінального права України.

Ключові слова: Литовський Статут; крадіжка; розбій; грабіжницький напад; види злочинів; система покарань приватного характеру; публічні покарання; литовсько-польський період; джерела права; поняття злочину

Постановка проблеми

Боротьба зі злочинністю є споконвічною проблемою, що стоїть перед будь-якою державою і відповідно правничою наукою. Злочинність як суспільне явище, еволюціонує, видозмінюється разом з суспільством, але її основні риси незмінні з давніх часів. Злочини проти власності в усі часи були найбільш розповсюдженими. Ефективна боротьба зі злочинністю вимагає врахування багатьох факторів, у тому числі, історичного досвіду. Досвід одного із найбільш досконалого у період Середньовіччя нормативного акту – Литовського Статуту ІІІ редакції був і залишається цікавим для багатьох науковців.

Стан дослідження проблеми

Литовський Статут завжди були у центрі уваги дослідників. У період ХІХ – початку ХХ ст. сформувались дві основні течії: одні вчені вважали, що кримінальне право Великого князівства Литовського базувалося на рецепції римського та польського права, а інші ж дотримувались погляду, що основою його становлення та розвитку стали давньоруські кримінально-правові норми, у першу чергу Руська Правда, норми звичаєвого права, судова практика [1, с. 16]. У працях таких науковців як О.О. Малиновський та І.І. Лаппо представлені дослідження окремих інститутів Литовського Статуту 1588 р., в тому числі інституту майнових злочинів та покарань за них, а Г.В. Демченко у своїй розробці основну увагу приділив дослідженню інституту покарання за нор-

мами трьох редакцій Литовського Статуту, досліджував поняття шкоди.

Цікавою, як видається, є праця вченого української діаспори Я. Падоха [2]. Він доводив спорідненість інститутів злочину в українському кримінальному праві у XI – першій половині XVII ст. Для нашого дослідження цікавим видається аналіз основних понять та інститутів українського кримінального права, у тому числі – і майнових злочинів.

Варто звернути увагу і на фундаментальну багатотомну працю колективу авторів за редакцією С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова «Статуту Великого князівства Литовського» (2002 – 2004 рр.). У ній автори не лише надали текст Литовського Статуту 1566 р. та 1588 р. давньоруською та латинською мовами, а й зробили переклад на сучасну українську мову [3].

Вітчизняний учений К. Марисюк у своєму монографічному дослідженні «Майнові покарання в Україні» висвітлив питання майнових покарань, таких як: конфіскація, головщина, майнові штрафи на користь потерпілого й великого князя в українських землях у складі Великого князівства Литовського, які передбачались за вчинення злочинів проти майна [4].

Цікаве дослідження історії кримінального права України X – першої половини XVII ст. було проведено С. В. Кудіним. У ряді статей він проаналізував такі поняття як кримінальні штрафи і «поток і пограбування», які є особливо цікавими під час розгляду питання щодо системи майнових злочинів [5]. Також важливими є дослідження Т.Ф. Байрак, Ю.С. Копик, Ю.В. Сеньків, Д.І. Любченка, М.І. Колоса, які серед інших аспектів кримінального права аналізують інститут майнових злочинів за Литовським Статутом 1588 року.

Наукова новизна дослідження

Не дивлячись на численні дослідження виникнення і формування інститутів кримінального права у Литовському Статуті III редакції, майже немає фундаментальних досліджень саме видів майнових злочинів, хоча частина дослідників так чи інакше торкалися цього питання.

Мета статті

Метою статті є дослідження майнових злочинів за Литовським Статутом 1588 р., який діяв в українських землях, що перебували певний час у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Задля реалізації мети в роботі поставлені завдання: дослідити особливості III редакції Литовського Статуту, історичні умови і потреби його прийняття, значення для подальшого розвитку кримінального права України, надати загальну характеристику, класифікувати злочини проти власності та виявити їх особливості.

Виклад основного матеріалу

Злочин – це фундаментальна категорія у кримінальному праві. Історично одним із перших джерел кримінального права Великого князівства Литовського був звичай [6], норми римського, польського, німецького права, Руська Правда і польські судєбники. Для розуміння новацій Литовського Статуту 1588 р. потрібно розглянути умови, в яких його було прийнято.

У 1569 р. у Любліні укладено Люблінську унію. Польське королівство і Велике князівство Литовське об'єдналися в єдину державу Річ Посполиту для протистояння зовнішнім загрозам з боку московії, Кримського ханства та Османської імперії. Посилення королівської влади, істотні зміни у суспільних відносинах викликали необхідність прийняття нового кодифікованого акту, який врахував би права і привілеї польської шляхти, а його норми були б чинними на території нової об'єднаної держави Річ Посполита.

Розробка нової, III редакції Литовського Статуту почалась одразу після укладення унії у 1569 р., а підписана вона була королем Речі Посполитої Сигізмундом III 28 січня 1588 р. Найбільшу кількість змін зазнали I-III розділи (державні злочини, військові обов'язки шляхти і норми державного права). Якщо перші два Статуту (1529 та 1566 рр.) мали лише рукописні копії, то Литовський Статут 1588 р. було надруковано під наглядом його автору (канцлер Великого князівства Литовського Л. Сапега) у

друкарні Мамонічев у Вільнюсі у листопаді 1588 р. давньоруською мовою і декілька разів він перевидавався. У 1614 р. його було перекладено на польську, а через певний час – французькою та латинською мовами і видано Варшавською королівською друкарнею.

Він складався з 14 розділів і 488 артикулів, з яких 30 відсотків містили артикули, що стосувались кримінального права. В розділі першому сформульовані загальні засади, і з огляду на сучасність – достатньо демократичні. Так, усі мешканці, незалежно від стану, зобов'язані були вирішувати свої справи і судитися виключно за правилами Статуту і на тих землях, де «завинили». Привілеї не звільняли винного від покарання. Родина злочинця не відповідала за його злочин. Особа, яка здійснювала наклеп, отримувала те саме покарання, як і особа, стосовно якої здійснювалися наклепницькі дії. Від відповідальності звільнювалися неповнолітні (до 16 р.) і психічно хворі (недоумкуваті). Не дозволялося притягати до відповідальності без «слухних» доказів вини особи. За представниками всіх станів визнавалося право на необхідну оборону.

Статут мав розгалужену систему покарань. Існувала смертна кара у вигляді карання на горло або спалення. Покарання на тілі передбачали відсікання рук, відрізання вух і язика. Позбавлення волі здійснювалося шляхом утримання засудженого протягом строку, вказаного у Статуті та вироку суду у наземних й підземних частинах фортець, що належали Великому князю або королю. До покарань що супроводжувалося ганьбою, належало вигнання засудженого за межі держави та багато інших [7, с. 140].

В історії кримінального права поняття «злочин проти власності» розглядалося по різному в залежності від соціально-економічних відносин, які склалися на певному етапі розвитку людства. Майнові злочини є найбільш поширеними злочинами з давніх часів. У сучасній правовій літературі під правом власності розуміють передбачене та гарантоване законом право конкретного суб'єкта – власника здійснювати володіння, користування, розпорядження й інші можливі правомочності стосовно на-

лежного йому майна на власний розсуд, і з будь-якою метою, якщо інше не передбачено законом [8, с. 301].

У Литовському Статуті 1588 р. трактування майнових прав мало свої особливості, які визначалися історичними і економічними умовами того часу. Слід зазначити, що інститут права власності почав формуватися ще за часів Київської Русі, зокрема, у Руській Правді, норми якої продовжували діяти у Великому князівстві Литовському, а також перших законодавчих актах цієї держави – Судебнику Казимира IV 1468 р., Статуті 1529 р. та 1566 р.

Право власності було одним з головних інститутів законодавства Великого князівства Литовського, особливості розвитку якого відображали посилення економічної і політичної ролі дрібної і середньої шляхти як в литовських, білоруських, так і в українських землях [9, с. 77]. Кваліфікуючими ознаками майнових злочинів Статут 1588 р. визначав мінімальну вартість викрадених цінностей, визнання протиправної дії злочином і повторне протиправне заволодіння чужим майном.

Усі речі поділялися на рухомі та нерухомі. Права власника рухомого майна було необмеженим. Стосовно нерухомого майна, то право власності на нього було обмежено способом його набуття і соціальним статусом власника. Майже всім комплексом прав на нерухоме майно володіли держава та магнати. Права дрібної та середньої шляхти могло бути обмежене феодалом, щодо якого шляхтич перебував у васальній залежності. Значно менший обсяг повноважень щодо власності мали міщани та селяни, а челядь цих прав узагалі не мала [10, с. 92]. Згідно Литовського Статуту суб'єктами права власності могли бути рід, сім'я та фізична особа. До об'єктів права власності належали: маєтки, землі, замки, ліси, пущі, невільні люди, будівлі, доми, ріки, озера, села, знаряддя виробництва та інше [11, с. 97, 103].

Згідно норм Литовського Статуту III редакції майновими злочинами вважалися: розбій, наїзд, грабїж, крадіжка, незаконне користування і пошкодження чужого майна. Наслідком цих діянь було заповдіння майнової шкоди іншій особі. Способи зло-

чинного діяння могли бути таємними або відкритими, і полягали у пошкодженні або знищенні чужого майна, заволодінні чужим майном («украв», «пограбував»), заподіянні майнової шкоди потерпілому.

Предметом злочинів проти власності було чуже майно, його привласнення чи пошкодження і незаконне використання, а об'єктами – рухоме (домашні речі, свійські тварини, гроші, коштовності та ін.) і нерухоме майно (землі, садиби та інше).

1. Наїзд («наход») – груповий кінний/піший напад на шляхетські будинки, садиби, церкви та інші місця, призначені для збору або проживання людей, який пов'язаний з пошкодженням або захопленням майна і насиллям над особою. На думку історика А. Блануца, «шляхетський наїзд – це організований представниками панівного стану збройний напад у межах найближчої округи на шляхетське, князівське або монастирське поселення чи володіння з метою пограбування, помсти, а також заволодіння землею, підданими, силового розв'язання майнових суперечок (нерідко між родичами), підриву економічних позицій конкурентів» [12, с. 76-77]. Шляхта таким чином збільшували свої володіння, а іноді просто розважалась. У наїздах брали участь слуги феодалів, родичі і залежні люди.

Якщо Судебник 1468 р. не передбачав конкретного покарання за ці злочини, то вже у Статутах 1529, 1566 рр. за наїзд було передбачено особисті покарання (смертна кара і ув'язнення), майнові штрафи на користь потерпілого, а у Статуті 1588 р й грошовий штраф на користь Великого князя – «вина».

Подивимося як тогочасна судова практика описує «наїзд». 24 лютого 1563 р. брати Михайло та Кшиштоф Лабунські подали скаргу в суд на Кременецького старосту Миколу Збаразького про те, що він вчинив наїзди на їхні маєтки та розорив. Також він наслав озброєний натовп із кількості чоловіків, які спалили двір з усіма будівлями у маєтку братів Лабунських, знищили Микулинську мельницю, а потім спустошили села Микулино й Ісачково. При цьому нападі із названих сіл були викрадені селяни разом з їхніми сім'ями та майном. Інформа-

ція, представлена в скарзі, була засвідчена урядовцем Богданом Гордуновичем [13, с. 43-45].

2. Розбій – посягання на майно, пов'язане з насиллям над особою («злупив і розбив»). На відміну від наїзду, де домінуючим елементом було насилля над особою, обмеження її прав і свобод, у розбої переважав елемент майнового посягання. Розбій займав друге місце за тяжкістю злочину після вбивства. Статут 1588 р. відносить розбій до категорії тяжких злочинів («речей кривавих»), які підлягали розгляду у гродському суді «по гарячих слідах» і призначення покарання «горлом».

3. Грабїж – відкритий напад на людей або їхнє житло з метою заволодіння майном. Термін «грабїж» вживався законодавцем у значенні заволодіння майном, проте розрізнявся: правний урядовий грабїж – заволодіння майном на підставі судового рішення; самовільний грабїж – самовільне повернення боргу за майновим зобов'язанням; протиправний грабїж – злочинне посягання на чуже майно. Останній вид грабежу законодавець чітко не розмежує від розбою, оскільки діяння включає насильницькі дії. Відмінними ознаками вважались: відсутність заподіяння шкоди здоров'ю та місце вчинення злочину, так як вчинення злочину «на дорозі» виступає обов'язковою ознакою для кваліфікації розбою і факультативною – стосовно грабежу. Протиправний грабїж відносився до «речей менших не кривавих» і підлягав покаранню у вигляді штрафу.

4. Крадіжка – це заволодіння чужим майном «зłodійським таємним звичаєм». Об'єктом крадіжки було майно, яке становить предмет безпосереднього і виключного володіння конкретної особи (домашні речі, свійські тварини, продукти, знаряддя праці та ін.) та не входить до складу приватної власності певної особи (наприклад, «скрадення у ставку», «порубка лісу», «потрава сінокосів», ловля бобрів, самовільне полювання на чужих угіддях та ін.).

Крадіжка відносилася до тяжких злочинів і за її вчинення застосовували тілесні покарання або смертну кару. В якості додаткового покарання застосовували компенса-

цію матеріальної шкоди. На ступінь вини і покарання за крадіжку впливали наступні обставини: вартість вкраденого майна; суспільна приналежність злодія і власника; рецидив; місце вчинення злочину; вік підозрюваного у крадіжці.

Литовський Статут 1588 р. допускав убивство нічного злодія, що таємно проник у будинок, спійманого господарями на місці злочину. Крадіжка казенного майна каралася вигнанням із країни з осліпленням (виколюванням очей) або відрубанням обох рук. За привласнення або пошкодження чужого майна, незаконне користування ним у Статуті 1588 р. передбачалося покарання як за крадіжку.

До посягань на нерухоме майно належало: знищення межових знаків, затоплення чужого сіна або ставку чи присипання греблі до чужого берега, самовільне засівання зерном чужого поля, насильницьке заволодіння чужим нерухомим майном, відібрання нерухомого майна із застави достроково і без сплати боргу та ін. Якщо шляхтич зіпсував межу володінь іншого шляхтича або спалив її, насильно вирубав тощо, і це було доведено належними доказами, то порушник повинен був заплатити потерпілому «12 рублів грошей». Якщо переорював межу – винний мав оплатити 3 рублі і стільки ж штрафу. Але якщо суб'єкт вчинення таких кримінальних протиправних діянь вважав, що кордон або межу було встановлено неправильно, тобто йому у збиток, то він мав заперечувати це у суді, а не допускати насильство. Суворо каралися також інші дії позасудового насильного посягання на приватні відносини, пов'язані із земельним користуванням (Статут 1588 р. (арт. 18, 22, 23, р. 9) [14, с. 81-82].

Судова практика того часу також переважно стосується майнових злочинів (крадіжка бджіл, грошей, збіжжя, великої рогатої худоби) всього того, що становило коштовне майно того часу. Так, 7 лютого 1607 р. в селі Яблонці возному Луцького повіту Григорію Лемешівському свідчив Петро Кукольський про свого брата Івана, що в тім – же року піддані і слуги його двірні Хома і Гаврила Войтишкове, Михалко і Єрмяк покрали «...у підданих... Яблонець-

ких свині, так теж і у підданих...Кукольських Ониська і Терешка – овці трое...». На Житомирському «вряді» Василь Пронкевич Случанин розповідав, що 19 серпня 1586 р. «вся копам Житомирського судили мене з Федором Лукашевичем Случанином про викрадення грошей моїх... кіп п'ятнадцяти і грошей двадцять п'ять в господі його».

На Луцькому уряді Михайло Гуляльницький скаржився на підданих Доросинських «на Андрійка, на Сеня, на Юця, на Мирона, на Остапа а на Ярмолу...їж...о Божім народженню послав служебника свого...Яна Дубровського до Любомля по гроші свої...і де ж той служебник мій Дубровський, взявши од жида ті гроші тридцять кіп грошей, їхав до мене...через Доросин, то пак ті люди Доросинський...того служебника мого Яна Дубровського розбійним, а злодійським звичаєм забили і на смерть замордували і ті гроші мої тридцять кіп грошей лічби литовської в нього відняли» [14, с. 81-82].

В цілому, можна констатувати, що саме в цей час відбувався розвиток у кримінальному праві України поняття злочинів проти власності. Як зазначає С.В. Кудін, саме в цей час відбуваються значні зрушення у сфері майнових злочинів: відбувається розмежування грабежу і розбою, з'являються норми щодо знищення майна незалежно від форми вини, починає виокремлюватися спосіб знищення майна. Він вважає, що у Литовському Статуті відображається процес розвитку термінології кримінального права [15, с. 81-82]. Це можна пояснити розвитком економічних відносин, що вплинуло і на диференціацію господарських, торговельних відносин, формування різних їх видів. Одночасно з цим стають різними й форми посягання на майнові права особи, заподіяння матеріальної шкоди.

Висновки

1. Таким чином, у Литовському Статуті III редакції чітко прослідковувалась диференціація злочинів проти власності. Ними вважалися «наїзд», розбій, грабїж, крадіжка, привласнення майна, незаконне користування та пошкодження чужого майна, порушення князівських та королівських

постанов, які регулювали взаємовідносини між паном і слугою. Статутом врегулювалися поняття рецидиву, у ньому містились норми щодо знищення чужого майна залежно від форми вини, виникає розрізнення способу знищення майна, конкретизація розмірів кримінальних штрафів на користь суспільства і держави.

2. Відбувається трансформація покарань за майнові злочини. Значно ускладнилась система фізичних покарань, з'являється конфіскація майна. Якщо у перших двох статутах метою покарання було відшкодування збитків потерпілому або його родині, відплата злочинцю за його вчинки, попередження злочинності то у Статуті 1588 р. метою покарання стає захист держави, суспільства і церкви та поповнення державної скарбниці, захист прав шляхти. Литовський статут 1588 р. відрізнявся високим рівнем юридичної техніки, у ньому було запроваджено і сформульовано багато правових термінів стосовно злочинів проти власності, що вплинуло на розвиток кримінального права України у наступні хронологічні історичні періоди.

Література

1. Копик Ю. С. Кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського: дис....канд.юрид.наук: 12.00.01. / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2015. 220 с.

2. Падох Я. Нарис історії українського карного права. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. 128 с.

3. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. Т. 3 (кн. 1): Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 672 с.

4. Марисюк К. Майнові покарання в Україні (911–2001 рр.). Питання кримінально-правової політики. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2012. 335 с.

5. Кудін С. Поняття «поток і пограбування» у кримінальному праві України XI – першої половини XVII ст.: історично-

правовий аналіз. Право України. 2003. №6. С. 132 – 135.

6. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст. / за ред. І. Усенка. Київ : Наук. думка, 2006. 278 с.

7. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : дис....д.юрид.наук: 12.00.08. / Національний університет «Острозька академія»; Університет державної фіскальної служби України. Острог, Ірпінь, 2019. 471 с.

8. Цивільне право України : у 2 кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Кн. 1. 864 с.

9. Музиченко П. П. Регулювання права власності та судовий захист майна в українських землях в першій половині XVI ст. *Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць Одеської держ. юрид. академії*. Одеса, 1997. Вип. 4. С. 76–81.

10. Майкут Х. В. Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Львів. держ. ун-т внутр. Львів, 2009. 218 с.

11. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 року: історико-правове дослідження. Харків : Лега, 2002. 347 с.

12. Блануца А. В. Шляхетські наїзди у Великому князівстві Литовському за матеріалами Литовської метрики першої третини XVI ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту. Істор. науки. 2008. Т. 18. С. 76–77.

13. Архів Південно-Західної Русі, виданий тимчасовою комісією для розбору давніх актів. Київ, 1876. Т. 1. Ч. 6. Акти про економічні та юридичні відносини селян в XVI–XVIII ст. 614 с.

14. Сеньків Ю. В. Поняття та види злочинів у праві Великого князівства Литовського. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. С. 77-82.

15. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині ХУІІ ст.: дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.01. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2001. 226 с.

Kamarali S.E.

**TYPES OF CRIMES AGAINST
PROPERTY ACCORDING TO THE
THIRD EDITION OF THE LITHUANIAN
STATUTE**

This article is devoted to the study of the characteristic features of the main types of crimes against property under the Lithuanian Statute of III. It is found that the Statute clearly differentiated property crimes, which included “hit and run”, robbery, theft, misappropriation, use and damage to other people’s property, and violation of the rules governing property relations between a master and a servant. It is found that the development of property crimes has become a significant reason for the transformation of punishments for their commission. The system of physical punishment is becoming more complex, and confisca-

tion of property is appearing. While in the first two statutes the purpose of punishment was to compensate the victim or his family, to retaliate against the criminal for his actions, and to prevent crime, in the Statute of 1588 the purpose of punishment is to protect the state, society and the church, to replenish the state treasury, and to protect the rights of the gentry. It is proved that the Lithuanian Statute of the Third Edition was characterized by a high level of legal technique, and it introduced many legal terms relating to crimes against property, which influenced the further development of criminal law in Ukraine.

Keywords: Lithuanian Statute; theft; robbery; robbery attack; types of crimes; system of private punishment; public punishment; Lithuanian-Polish period; sources of law; concept of crime